

Wijkgroenagenda Het Arnhemse Broek

Oktober 2021

*Vergroening in de Rietgrachtstraat
Foto: 't Broek Omhoog*

Inhoudsopgave

1. Inleiding	7
1.1 Aanleiding	7
1.2 Inhoud & Proces	7
1.3 Afkadering	7
1.4 Leeswijzer	8
2. Beschrijving huidige situatie	9
2.1 Gezondheid, Ontmoeten & Spelen	9
2.2 Biodiversiteit	9
2.3 Klimaatadaptatie	10
2.4 Eetbare stad	11
2.5 Huidige initiatieven van bewoners	12
3. Visie	13
4. Algemene wensen voor de wijk	14
5. Actieplan	15
Prioritering	15
Acties die worden uitgevoerd in 2021	15
6. Alle groene wensen in de wijk	17
De herkenbare wijk	17
De natuurvriendelijke wijk	17
De duurzaam beheerde wijk	17
De groene gezonde wijk	17
De samenwerkende wijk	27
7. Zelf in actie komen	28
Bijlage A	30
Bijlage B	31

De Wijkgroenagenda die voor u ligt is opgesteld door de gemeente Arnhem met hulp van bewoners en andere partijen die in de wijk actief zijn. Het is een combinatie van een visie over het groen in en de klimaatbestendigheid van de wijk en een concreet plan met maatregelen. Aan deze Wijkgroenagenda hebben meegewerkt:

Bewoners

Voor deze Wijkgroenagenda is met tientallen bewoners gesproken en afgestemd, in alle delen van de wijk. Bijvoorbeeld in aanloop naar en tijdens de online Hittesafari. Maar ook via gesprekken op straat tijdens vergroeningsacties en via interviews.

Met vereende krachten worden geveltuintjes aangelegd (Foto: Platform Arnhem Klimaatbestendig).

Wijkplatform

Het Wijkplatform vertegenwoordigt de bewoners van het Arnhemse Broek richting de gemeente. Hier worden alle ontwikkelingen besproken die met de wijk te maken hebben. Het Wijkplatform heeft de Wijkgroenagenda eind september vastgesteld.

Groen Broek

Werkgroep van het Wijkplatform (sinds eind 2020) die zich bezighoudt met het bevorderen van vergroening in de wijk. Groen Broek is actief in het aanzwengelen van groenprojecten en geeft bewoners de kans hun kennis en ervaringen te delen met andere initiatieven. De Werkgroep bestaat uit bewoners uit de wijk die ieder vrijwillig en vanuit eigen talent, expertise en belangstelling een bijdrage willen leveren aan een mooie groene wijk. Groen Broek heeft de Wijkgroenagenda eind september vastgesteld.

't Broek Omhoog (Rietgrachtstraat 47)

Sociale wijkonderneming die dagbesteding en activerend werk biedt, met als doel dat iedereen in de samenleving kan meedoen en dat inwoners met verschillende achtergronden elkaar ontmoeten en leren kennen. Ondersteunt ideeën en wensen van inwoners van 't Broek, ook op het gebied van groen.

Buurtgroenbedrijf

Sociale wijkonderneming gevestigd in het Spijkerkwartier en sinds 2021 ook actief in het Arnhemse Broek. Doel is dat buurtbewoners via laagdrempelige activiteiten met elkaar de wijk vergroenen en vervolgens onderhouden en op die manier het versterken van de sociale cohesie. Werkt nauw samen met 't Broek Omhoog. 't Broek Omhoog heeft namelijk de expertise om mensen te begeleiden en het BuurtGroenBedrijf heeft veel kennis over het samen aanleggen van groen.

Platform Arnhem Klimaatbestendig

Het platform werkt aan het klimaatbestendiger maken van Arnhem door te informeren, inspireren en activeren. Benoemde het Arnhemse Broek tot focuswijk voor 2021. Hierdoor was nauwe samenwerking mogelijk bij het realiseren van deze Wijkgroenagenda.

Onder de vlag van het NK Tegelwippen werden verschillende vergroeningsacties georganiseerd in de wijk, waarmee gelijk input werd opgehaald voor de Wijkgroenagenda. Zoals deze geveltuintjes in de Daendelsstraat & Van Imhoffstraat, aangelegd door bewoners met ondersteuning vanuit Vivare (Foto: Gemeente Arnhem).

Team Leefomgeving (TLO - csa@leefomgevingarnhem.nl)

Via het Team Leefomgeving van de gemeente hebben bewoners invloed op wat in de wijk gebeurt. TLO hoort graag welke ideeën of initiatieven bewoners hebben voor de wijk. TLO is ook verantwoordelijk voor de budgetten voor de wijk. Zij halen bij inwoners en professionals in de wijk op wat het meeste nodig is en beslissen waar het geld aan wordt besteed. De gemaakte plannen zijn terug te vinden in de wijkprogramma's. Deze wijkgroenagenda vormt input voor het wijkprogramma.

Woningcorporaties

Met Vivare, Volkshuisvesting en Portaal gaan we vanaf eind september op een anderhalf jaar durende Klimaat safari. We doen dit om te inventariseren of en hoe zij kunnen helpen bij het realiseren van de ideeën en wensen benoemd in deze Wijkgroenagenda. De lessen van deze pilot kunnen ook weer toegepast worden in andere wijken.

Waterschap Rijn en IJssel

Ook met het waterschap heeft afstemming plaatsgevonden. Het waterschap wil graag samenwerken als er ideeën zijn vanuit de wijk rondom de watergangen. Ook als zij zelf aan de slag gaan in de wijk zorgen ze dat er afstemming plaatsvindt, zodat meekoppelkansen benut kunnen worden (zoals rondom het baggeren).

Sportbedrijf Arnhem

Met het Sportbedrijf is gesproken over bewegen in de wijk en hoe dat met groen te combineren.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

In meerdere wijken in Arnhem ondersteunt de gemeente bewoners bij het opstellen van een Groenagenda. Zo is dat in de Groenvisie 2017-2035 afgesproken. Het Arnhemse Broek is hiervoor als een van de eerste wijken geselecteerd omdat grote delen van de wijk bovengemiddeld warm worden en/of te maken hebben met wateroverlast. De verbetering van de klimaatbestendigheid van de wijk heeft dan ook prioriteit. Anderzijds kan meer en beter groen ook een rol spelen bij het aanpakken van de sociale problemen die er spelen in de wijk, doordat groen de sociale cohesie, gezondheid en het welzijn van mensen vergroot.

1.2 Inhoud & Proces

Inhoud van de Wijkgroenagenda

Deze Groenagenda bestaat uit:

- een op basis van de gesprekken met / input van bewoners geschreven visie over het groen in en de klimaatbestendigheid van de wijk (*Waar willen we naartoe?*);
- een gezamenlijk plan met maatregelen om de visie te verwezenlijken (*Hoe gaan we dat doen?*).

Uitvoeren van de maatregelen

Het groener en leefbaarder maken van de wijk doen we samen. De gemeente heeft hiervoor geld gereserveerd en zoekt de samenwerking op met andere partijen in de wijk, zoals corporaties en zorginstellingen.

En deels zijn wijkbewoners ook zelf aan zet om hun wensen te verwezenlijken en de wijk een stukje aangenamer te maken. Dat kan met ondersteuning vanuit de wijk, bijvoorbeeld via Groen Broek/het Wijkplatform, via 't Broek Omhoog/het BuurtGroenbedrijf of via de bewonersondersteuner, die weer afstemt met Team Leefomgeving. Of door een aanvraag te doen bij het Wijkplatform. Deze partijen staan onderling in nauw contact met elkaar. Er is ook ondersteuning mogelijk via bijvoorbeeld het AANjaagfonds of de Subsidieregeling Klimaatadaptatie.

Proces om tot Wijkgroenagenda te komen

Voor het opstellen van deze agenda heeft in februari 2021 in samenwerking met Klimaatverbond Nederland, LSA Bewoners, Buurkracht, weer- en klimaatvrouw Margot Ribberink, Arnhem Klimaatbestendig, het BuurtGroenBedrijf en 't Broek Omhoog een online 'Hittesafari' plaatsgevonden. Hieruit zijn allerlei wensen en ideeën gekomen die samen met de bewoners verder zijn uitgewerkt. Verschillende bewoners zijn daarnaast geïnterviewd. Er heeft ook informatie gestaan op de wijkwebsite en in de wijkkrant. Het BuurtGroenBedrijf, 't Broek Omhoog en de Groengroep van 't Arnhemse Broek waren nauw betrokken bij het opstellen van de agenda.

Communicatie

Het Wijkplatform, Groen Broek en bestaande bewonersinitiatieven hebben onderling afgesproken regelmatig de rest van de wijk te informeren en inspireren door groene initiatieven en ideeën te delen met de wijkkrant en wijkwebsite. Zo kan iedereen op de hoogte blijven van de verdere uitvoering van de acties benoemd in deze Wijkgroenagenda.

Vervolg

De agenda is een levend document en wordt jaarlijks bijgesteld. Dit doen we op basis van een wijkwandeling met Groen Broek, bewoners en andere geïnteresseerden, waarin we kijken wat we dat jaar gedaan hebben en welke aandachtspunten er zijn voor het jaar erop.

1.3 Afkadering

Het Arnhemse Broek ligt tussen de wijken Centrum, Spijkerkwartier, Presikhaaf en de rivier de Nederrijn in. De wijk bestaat uit de buurten:

- 't Broek
- Statenkwartier
- Bij de John Frostbrug
- Van Verschuerbuurt
- Nieuwe Kadekwartier (inclusief Rijnwijk)

Daarnaast hoort ook een groot industrieterrein bij het Broek. Het industrieterrein wordt niet meegenomen in deze Wijkgroenagenda, omdat er daar geen bewoners wonen.

De wijk Arnhemse Broek (afgekaderd met een blauwe lijn) bestaat uit 6 buurten (rood).

1.4 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 geeft achtergrondinformatie over het Broek. Het bespreekt de huidige stand van zaken van het groen in en de klimaatbestendigheid van de wijk en het gemeentelijk beleid. Hoofdstuk 3 beschrijft de visie van de bewoners op het groen. In Hoofdstuk 4 volgen algemene ideeën en wensen uit de wijk. In Hoofdstuk 5 zijn deze ideeën en wensen omgezet in concrete maatregelen om de visie te verwezenlijken: het actieplan. Hoofdstuk 6 geeft een overzicht van de middelen/mogelijkheden die er zijn als bewoners zelf aan de slag willen.

2. Beschrijving huidige situatie

Het Arnhemse Broek is, na Schaarsbergen, de grootste wijk van Arnhem. Het was ooit een behoorlijk nat gebied dat regelmatig onderliep met water uit de Rijn en de IJssel. In de late middeleeuwen is het ontgonnen door monniken van het Klooster Monnikenhuizen. Later zijn delen van het Arnhemse Broek opgehoogd met zand dat elders in Arnhem vrijkwam.

Straatbeeld

De wijk heeft een heldere opzet met een aantal grote, lange lanen/wegen door de wijk. In de openbare ruimte ligt veel overtollige bestrating. Het straatbeeld wordt gekenmerkt door enkele bomen en kleine, meestal versteende voortuintjes. Er is geen parkje of grote groene kinderspeelgelegenheid in de wijk zelf, wel ligt aan de rand van het Statenkwartier Park Thialf. Er is ook ander groen om de wijk heen, zoals het spoortraject, rangeerterrein en de watergangen rond het spoor. Dit groen is echter erg slecht bereikbaar. In afweging met de beschikbare ruimte kan vergroening zorgen voor een mooiere en aantrekkelijke buitenruimte en maatschappelijk meer bijdragen dan nu het geval is (Wijkprogramma, 2021).

Tuinen

Uit een onderzoek gedaan door Cobra Groeninzicht blijkt dat 64,8% van het totale tuinoppervlakte in het Arnhemse Broek in 2020 versteend was. Dit is ruim boven het gemiddelde van 45% voor Arnhem als geheel.

2.1 Gezondheid, Ontmoeten & Spelen

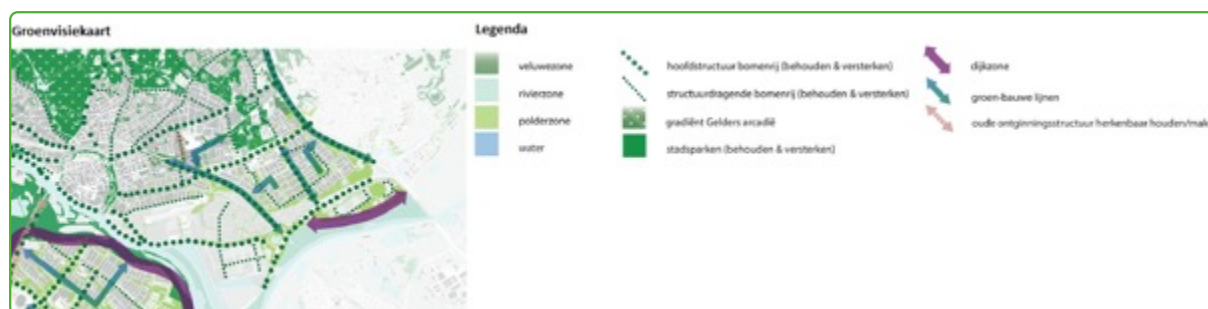
Alle activiteiten die door het Team Leefomgeving ondersteund worden, geven extra aandacht aan het thema gezondheid. Het verminderen van overgewicht bij kinderen door ze te laten bewegen heeft prioriteit. In de wijk zijn weinig sportfaciliteiten. Daarom is Sportbedrijf Arnhem aan het onderzoeken of er een groene beweegroute in en om de wijk aangelegd kan worden. Ook is er bij bewoners en organisaties vraag naar meer ontmoetingsruimte in de buurt (Wijkprogramma, 2021). De acties in deze Wijkroenagenda dragen waar mogelijk bij aan deze wensen.

2.2 Biodiversiteit

Doelsoorten

Elke Arnhemse wijk kan bijdragen aan het vergroten van het leefgebied voor zo veel mogelijk (zeldzame) dieren en planten. Hierdoor worden ook ziekten en plagen, zoals de eikenprocessierups, tegengegaan. Voor de Arnhemse wijken zijn de volgende diersoorten geselecteerd: gierzwaluw, huiszwaluw, huismus, zwarte roodstaart, gewone dwergvleermuis, oranjetipje, dagpauwoog en bijen.¹

Langs de wijk loopt ook een belangrijke 'groen-blauwe lijn' (langs de Oude Zevenaarseweg en het spoor), waarlangs dieren zich van gebied naar gebied kunnen verplaatsen:

De Groenvisiekaart ingezoomd op het Arnhemse Broek: groen-blauwe lijnen vormen verbindingroutes.

¹ Inclusief inheemse vegetatie en met aandacht voor het opheffen van versnippering en lichthinder.

Help mee! Adoptiebij Arnhem Zoemt: de Kattenstaartdikpoot- en Klaverdikpootbij

Bijen zijn één van de geselecteerde doelsoorten waarvoor we het leefgebied in de Arnhemse wijken willen vergroten. Veel van de 358 bijensoorten die in Nederland voorkomen worden namelijk bedreigd, doordat de voor hen noodzakelijke bloemen verdwijnen. Stichting Arnhem Zoemt heeft daarom voor het Arnhemse Broek uitgezocht welke zeldzame wilde bij de wijk zou kunnen adopteren om zo te helpen het leefgebied te vergroten.

Natte delen van de wijk: Kattenstaartdikpootbij. Deze gestreepte bij haalt alleen nectar en stuifmeel bij bloemen van de grote kattenstaart. Samen met Waterschap Rivierenland plant Arnhem Zoemt al grote kattenstaarten langs de watergangen in Arnhem Zuid, maar dat is nog niet genoeg. Als bewoners in het Arnhemse Broek de plant ook in hun tuin gaan zetten, creëren we samen een groot leefgebied voor de kattenstaartdikpoot. De grote kattenstaart is daarvoor prima geschikt. Hij heeft dan bij (droge) zomers wel extra water nodig.

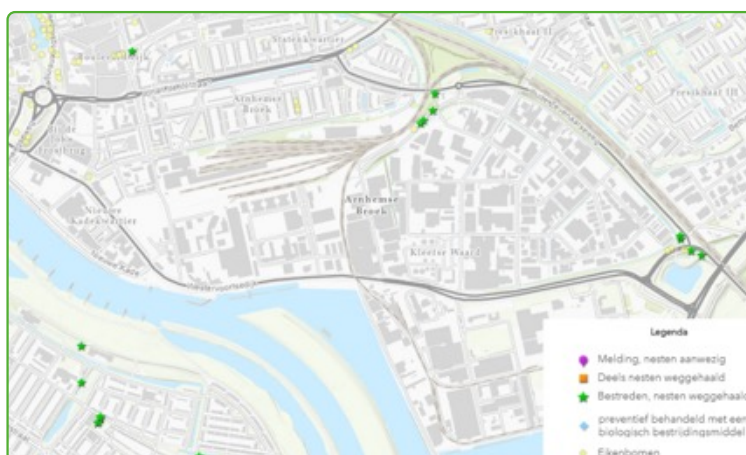
Droge delen van de wijk: Klaverdikpootbij. Deze bij komt af op klaversoorten, hazenpootje en wilde marjolein. De bij komt nu nog niet/nauwelijks voor in Arnhem, maar door het veelvuldig aanplanten van deze soorten kunnen we daar verandering in brengen!

In Bijlage B staat een beplantingsplan dat zorgt voor een fijn leefgebied voor deze en andere bijen.

Eikenprocessierups

Op de kaart is te zien dat er weinig overlast van de eikenprocessierups is in het Arnhemse Broek. De grootste overlast centreert zich rond de Dr. C. Lelyweg, langs het industrieterrein. Een groep studenten van de WUR heeft in 2020 onderzocht hoe deze overlast het best aangepakt kan worden, zie bijlage A.

Overlast eikenprocessierups in 2021: zie ook deze [online kaart](#).

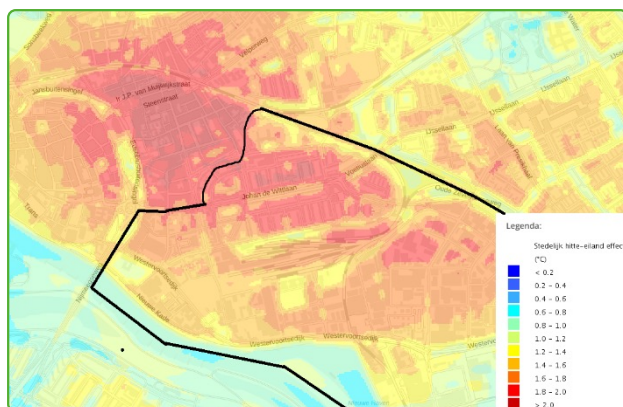
Help mee! Waarnemingen doorgeven

Bewoners kunnen de gemeente helpen door waarnemingen van (bijzondere) dieren en planten in te voeren via waarneming.nl. De identificatieapp Obsidentify is een leuk en leerzaam middel om daarbij te helpen. Op die manier komen de waarnemingen bij de gemeente terecht en dat kan erg handig zijn voor het verkrijgen van een goed beeld van de aanwezige biodiversiteit in de wijk!

2.3 Klimaatadaptatie

In het Arnhemse Broek liggen grote opgaven op het gebied van hitte en wateroverlast:

Hitte

Deze kaart geeft het stedelijk hitte-eiland effect weer in graden Celsius (RIVM, Atlas Natuurlijk Kapitaal, 2017). Dit is het gemiddelde luchttemperatuurverschil tussen de stedelijke en omliggende landelijke gebieden. Het stedelijk hitte-eiland effect is 's nachts het sterkst. Het zorgt ervoor dat de luchttemperatuur 's nachts niet daalt waardoor bijvoorbeeld gevoelige bevolkingsgroepen (baby's, kinderen, ouderen negatieve gezondheidseffecten ondervinden. Dit effect is duidelijk te zien in het Arnhemse Broek.

Wateroverlast

Het Arnhemse Broek was oorspronkelijk onderdeel van de uiterwaarden en ligt ingesloten op laag niveau tegen de rivier aan. Vanwege de harde kleigrond infiltreert water in grote delen van de wijk nauwelijks. Als het veel regent, stroomt het water van hoger gelegen gebieden in Arnhem bovendien naar het Arnhemse Broek toe. In het Statenkwartier (waar het water nog wel kan worden afgevangen door de watergang langs de Ijssellaan) en zeker in 't Broek kan het water vervolgens nauwelijks wegstromen of infiltreren. Hierdoor is er ook bij kleinere buien al overlast. In de overige buurten is de wateroverlast minder groot. Soms is daar, door de iets hoger gelegen ligging, juist sprake van een watertekort/droogte.

Om de hitte, wateroverlast en droogte aan te pakken heeft de gemeente een aantal doelstellingen voor de wijk, namelijk:

- minder verharding; 10% minder in 2030 t.o.v. 2020
- meer bomen; 5% meer kroonoppervlakte in Arnhemse Broek in 2025 t.o.v. 2020
- een koel netwerk: alle huishoudens in hittegebieden dienen binnen 250 meter van hun woning een koele plek te hebben om te verblijven tijdens een hittegolf en er zijn koele en beschaduwde routes van en naar belangrijke voorzieningen;
- afkoppelen van regenwater: het schone hemelwater is niet langer aangesloten op hetzelfde riool als vuilwater (het huishoudelijke afvalwater). Het vuilwaterriool loopt dan bij hevige buien minder snel over. Delen van 't Broek hebben een apart hemelwaterriool en het industrieterrein ook. Daar waar zo'n gescheiden riool ontbreekt, kan in een enkel geval de regenpijp worden doorgesneden en het water naar een groene tuin of plantvak worden geleid om daar te infiltreren. Dit is in het Arnhemse Broek echter lang niet altijd mogelijk vanwege de slecht doorlatende bodem. Bewoners kunnen wel altijd een regenton aansluiten op de regenpijp om daarmee een beetje hemelwater op te vangen en bijvoorbeeld te gebruiken als watervoorraadje voor planten.

2.4 Eetbare stad

Het is een gemeentelijke ambitie dat alle basisscholen een **schoolmoestuin** hebben. Anno 2021 is dat het geval op 26 scholen in Arnhem, waaronder de beide basisscholen in het Arnhemse Broek:

- de Hugo de Grootschool (aan de Thorbeckestraat in het Statenkwartier)
- de St. Paulusschool (in 't Broek bij De Blokhut, in samenwerking met het KinderWijkTeam)

Een andere ambitie is dat alle buurten de beschikking hebben over een pluktuin, groot of klein, met een aantal fruit- en notenbomen en bijvoorbeeld bessenstruiken en kruiden. In twee buurten is dat nu al het geval:

- **De Torentuin** in 't Broek (op het hoekje van de Johan de Wittlaan en Le Mairehof): de tuin is een gezamenlijk project van de Regionale Instelling voor Beschermd Wonen en omwonenden. Vrijwilligers verbouwen groenten, kruiden en fruit. De oogst wordt onder hen verdeeld en gebruikt in het eetcafé van de RIBW. Bewoners zijn welkom om iedere zaterdag mee te komen (moes)tuinieren.
- **De moestuin van Stadslab Arnhem in Park Thialf** in het Statenkwartier.
- Er speelt ook nog een initiatief voor een **eetbare buurttuin grenzend aan de 'Paleistuin' van 't Broek Omhoog** in de Van Verschuierbuurt.

Aandachtspunt is wel dat er in het Arnhemse Broek veel vervuilde grond is. Daarom kan niet zomaar overal eetbaar groen worden aangelegd. De gemeente kan daarover adviseren.

2.5 Huidige initiatieven van bewoners

Er is een enorme groene energie in het Arnhemse Broek aan het loskomen. Dat uit zich al in allerlei initiatieven, die hopelijk dienen als stimulans voor andere bewoners die met vergroening aan de slag willen. De volgende initiatieven zijn op dit moment bekend:

- Heel veel bewoners leggen een **geveltuin** aan en onderhouden die of hebben een **boomspiegel** geadopteerd. Soms, zoals in de Van Slingelandtstraat, Heemskerckstraat, Groen van Prinstererstraat en op het Transformatorplein, onderhouden bewoners zelfs een heel plantsoen of meerdere perkjes. Dit zorgt voor veel kleurrijker en biodiverser groen dan het standaard gemeentegroen. De afdeling wijkonderhoud van de gemeente ondersteunt bij de aanleg hiervan.
- 't Broek Omhoog heeft een **tuinploeg** die zorgt dat de tuinen van wijkbewoners die dat zelf niet meer kunnen, bijgehouden worden. Ook leggen ze kleurrijke geveltuintjes en **boomspiegels met wilgentenenhekjes** aan.
- De werkgroep Statenkwartier Voormekaar, die zich inzet voor sociale buurtactiviteiten, organiseert 2x per jaar een **tuintjesdag**, waarbij tuintjes worden opgeknapt voor bewoners die dat zelf niet meer kunnen.
- Zeker 36 vrijwilligers helpen met het **opruimen van zwerfafval**. Dit wordt gecoördineerd via de werkgroep Schoon Arnhemse Broek. Deze werkgroep bedenkt ideeën om medebewoners bewust te maken van het belang van afval weggooien in een prullenbak en enthousiasmeren wijkbewoners om mee te helpen met 3 á 4 opschoondagen in het jaar. Ze werken hierbij samen met Heel Arnhem Schoon, een stichting die zwerfafvalvrijwilligers in heel Arnhem faciliteert.
- In de Van Slingelandtstraat in het Statenkwartier wordt in mei de jaarlijkse **Plantjesmarkt** georganiseerd.
- Drie **wijkconciërges** helpen sinds 2021 mee in de buurt. Bijvoorbeeld bij opruimacties of bij de aanleg van groen.

Naast bovenstaande initiatieven is er ook door de initiatieven Plan Tuinbroek, Groen Transformatorplein en Groen van Prinstererstaat al veel bereikt qua vergroening van de eigen leefomgeving. Deze initiatieven zijn nog volop in ontwikkeling en worden verderop in dit document nader toegelicht.

Alle initiatieven staan weergegeven op de door Groen Broek gemaakte [online kaart](#), die binnenkort ook op de wijkwebsite te zien is.

3. Visie

Bewoners en bezoekers komen het Arnhemse Broek binnen via groene, uitnodigende entrees. Deze entrees verbinden de buurten met elkaar en de wijk met de omliggende wijken.

Via groene wandelpaden omringd door bomen zijn groene en verkoelende gebieden in de nabije omgeving zoals de Rijn en Park Thialf voor veel wijkbewoners in 5 minuten bereikbaar. Net als de belangrijkste voorzieningen, zoals de scholen en winkels rond de Symfonie. Ook de speeltuinen in de wijk bieden verkoeling. Door al het extra groen hebben bewoners van 't Broek en het Statenkwartier ook minder last van hitte.

Deze paden vormen een groene beweegroute door de wijk. Bewoners kunnen zo vanuit huis een ommetje maken zonder daarbij teveel te worden afgeleid door verkeer, industrie en hondenpoep. En kinderen kunnen zelfstandig even de deur uitgaan om te struinen en te spelen in een natuurlijke omgeving. Het emplacementterrein maakt ook onderdeel uit van deze groene beweegroute. Een deel hiervan is omgetoverd tot openbare groene ruimte met wijkpark en dient als ontsluiting voor voetgangers en fietsers richting de Rijn.

Bewoners, zowel huurders als woningeigenaren, beseffen dat ze ook zelf actie kunnen ondernemen om hun wijk groener en gezelliger te maken en doen dit dan ook op grote schaal, al dan niet geholpen door de sociale wijkondernemingen die in het Arnhemse Broek actief zijn. Denk aan het planten van een klimplant naast de voordeur die gevoed wordt via water uit de regenton, het vergroenen van de tuin of het organiseren van een straatactie om geveltuinen aan te leggen.

Bewoners van de Groen van Prinstererstraat hebben al 200m2 verharding omgezet naar groen, dat ze zelf onderhouden.

4. Algemene wensen voor de wijk

Om de visie te realiseren hebben bewoners vijf algemene wensen voor de wijk, hieronder weergegeven. In het volgende hoofdstuk zijn deze wensen verder geconcretiseerd via een actieplan.

1. Het groen rondom de wijk is beter bereikbaar en aaneengesloten

Het Broek is omgeven door een krans van groene gebieden, zoals de Thorbeckestraat, Thialfpark, langs de spoorbaan en langs de Broekstraat. Maar hoe kom je er? Veel gebieden zijn niet goed toegankelijk en ze zijn op zichzelf klein. Wel zitten er overal buurtfuncties, zoals speelplekken, scholen en scouting. Als je de plekken in de groene ring met elkaar zou kunnen verbinden, bijvoorbeeld via wandel- en struinpaden, ontstaat een flink wijkpark, waar alle bewoners plezier van kunnen hebben (en ook planten en dieren). Nu mis je in deze buurt een echt park. Bewoners moeten eerst door de stad naar Klarenbeek, Presikhaaf of Sonsbeek.

2. Meer groen in de wijk zelf, waaronder bomen

Bewoners willen een verbetering in het schaarse groen (kwaliteit / kwantiteit) in het kader van klimaatverandering, vergroening en verbetering van de uitstraling van de wijk. Aangezien er weinig fysieke ruimte is in de wijk, is het creëren van meer groen een uitdagende opgave. Toch is er op een aantal plekken voldoende ruimte voor. Zoals op enkele brede stoepen waar nu nog veel overbodige verharding ligt en daar waar straten samenkomen (potentie voor groene pleintjes). Sommige straten hebben nu helemaal geen bomen of openbaar groen. Hier moeten weer bomen of ander groen worden aangeplant. Dit geldt ook voor de hoofdwegen en de entrees van de wijk.

3. Voldoende (kwalitatief) groen bij nieuwbouw

Het is opvallend dat er ook in recenter aangelegde delen van de wijk, zoals het Transformatorplein en omgeving, veel verharding ligt en weinig groen is aangelegd. In deze nieuw aangelegde delen van de wijk zijn veel wensen om te vergroenen en spelen verschillende groene bewonersinitiatieven. De tijd, energie en financiën die bewoners, gemeente en andere partijen steken in het vergroenen van deze locaties, waren niet nodig geweest als deze woningen direct natuurinclusief waren ontworpen en bebouwd. Dit dient bij de nog te bouwen woningen in de wijk vanaf het begin meegenomen te worden.

4. Groene, uitnodigende entrees

Zoals bij het Torentje aan de Johan de Wittlaan en het grasveldje aan de Rietgrachtstraat/Broekstraat. Het betreft weliswaar al deels groene plekken, alleen hebben deze weinig biodiversiteit en uitstraling. Op deze locaties zijn mogelijkheden om het aanwezige groen op te waarderen. Het zouden mooie voorbeelden zijn die de wijk een flinke (groene) boost kunnen geven.

5. Herkenbaarheid en eenheid

Bewoners zouden het leuk vinden als er bij groeninitiatieven in de wijk sprake kan zijn van eenheid en herkenbaarheid. Bijvoorbeeld dezelfde soort regentonnen met het wijklogo erop, wilgentenen om de bomen en vergelijkbare plantjes in de geveltuin.

5. Actieplan

In dit hoofdstuk zijn de wensen van bewoners omgezet in concrete acties. Per actie staat wie hiervoor aan zet is (bewoners, gemeente, of een andere partij), wanneer we denken deze maatregel te realiseren en met welk budget. Als er op dit moment nog geen zicht is op financiering staat dat ook aangegeven.

Prioritering

Niet alle wensen kunnen tegelijk gerealiseerd worden. Bij onderstaande wensen en aanvullende wensen die op een later moment nog binnenkomen wordt er in de prioritering voorrang gegeven aan, in willekeurige volgorde:

- 1) straten met de meeste verharding / het minste groen en daarmee de meeste hittestress en wateroverlast;
- 2) locaties met overlappende functies (bijvoorbeeld tussen klimaatadaptatie, biodiversiteit en spelen & ontmoeten, denk aan speeltuinen);
- 3) drukbezochte loop/fietsroutes naar belangrijke voorzieningen in de wijk;
- 4) wensen met veel samenwerking en energie vanuit de wijk: bijvoorbeeld als bewoners een stuk plantsoen willen onderhouden. Of aangeven een stuk overbodige stoep te willen verwijderen voor hun huis en daarvan ook het onderhoud op zich willen nemen. In deze gevallen kan wijkonderhoud ondersteunen bij / investeren in het omvormen, want dat is dan tevens de laatste keer dat in die locatie geïnvesteerd hoeft te worden: daarna vallen immers de jaarlijkse onderhoudskosten weg.

Acties die worden uitgevoerd in 2021 en 2022

Op basis van bovenstaande prioritering en in overleg met Team Leefomgeving en de afdeling wijkonderhoud wil de gemeente samen met andere partijen in de wijk en bewoners in 2021 de volgende acties uitvoeren:

1. [Vergroten van ca. 30 boomspiegels aan de Stadhoudersstraat](#);
2. [Toevoegen heesters bij speeltuintje Van Diemenhof](#);
3. [Toevoegen heesters bij het grasveld/pleintje Rietgrachtstraat/Broekstraat](#) (aan Westervoortsedijk);
4. [Aanplant van enkele bomen](#) (diverse soorten) aanvullend op de bestaande kastanjabomen op het gedeelte van de Johan de Wittlaan tussen rotonde Voetiuslaan en Westervoort;
5. [Vergroenen Jan van Riebeeckplein](#) (in ieder geval de zijde aan de Broekstraat);
6. [Vergroenen hoek Willem van Noortstraat / Broekstraat met bewoners en toevoegen boom](#);
7. [Struiken aanplanten langs Broekstraat met bewoners](#);
8. [Lange geveltuin aanleggen rond het Stadskantoor van de gemeente](#);
9. Samen met bewoners in verschillende fases [het gebied rond wijkcentrum de Symfonie / de Aldi ontharden en vergroenen](#), waaronder:
10. Bij het aanleggen van de nieuwe snelfietsroute rond de Symfonie, de overbodige verharding verwijderen en vergroenen;
11. [Pilot ontwikkelen met de corporaties om huurhuizen klimaatbestendiger te maken](#), waaronder:
12. Ondersteunen afkoppelen van enkele huurhuizen Heemskerckstraat i.c.m. vergroening ([bewonersinitiatief 'Tuinbroek'](#)) om dit bij succes uit te breiden naar andere (huur)huizen;
13. ['Paleistuin' aan Rietgrachtstraat en aangrenzende buurttuin aanleggen](#);
14. [Project wilgentenenhekjes voortzetten](#).

Naast bovenstaande acties hebben we ook nog de volgende prioriteiten:

15. [Het stapje voor stapje realiseren van een groene beweegroute om de wijk](#), waaronder het onderzoeken of het emplacementterrein openbaar toegankelijk kan worden;
16. [Onderzoeken of we een tiental \(kleine\) bomen langs de Tasmanstraat kunnen toevoegen](#);
17. [Herinrichting Groen van Prinstererstraat](#) (mits subsidie provincie beschikbaar komt);
18. [Ondersteunen bewonersinitiatief Groen Transformatorplein](#);
19. Verder onderzoeken locatie voor [lokale plantjeskwekerij](#);
20. [Wijkbijeenkomst wateroverlast](#) organiseren.

Initiatieven op de kaart.

6. Alle groene wensen in de wijk

Naast de maatregelen benoemd in het actieplan, hebben bewoners nog meer wensen benoemd. Wanneer de maatregelen uit het actieplan gereed zijn, kunnen deze aanvullende wensen worden opgepakt. De wensen zijn geordend aan de hand van de thema's uit de Groenvisie: de herkenbare, natuurvriendelijke, groene gezonde, duurzaam beheerde en samenwerkende stad (wijk).

De herkenbare wijk

We willen het huidige groen in de wijk zoveel mogelijk behouden en verbeteren.

Wilgentenenhekjes aanleggen

In de hele wijk zijn wensen voor wilgentenenhekjes om de boomspiegels heen. De eerste hekjes zijn in 2021 aangelegd en dit breidt zich uit naar de rest van de wijk. Deze wilgentenenhekjes fleuren het straatbeeld op en beschermen de boom en de onderbegroeiing tegen poep en auto's. Straatbewoners die dit ook willen én zich ook willen inzetten voor de aanleg ervan, kunnen dit aanvragen via de online app Fixi. Wijkonderhoud betaalt de aanschaf van de wilgentenen en 't Broek Omhoog krijgt de opdracht om bewoners te helpen. Zij zorgen dan voor de takken, paaltjes en gereedschap, de instructies en goed gezelschap.

Initiatiefnemer: bewoners (aanvragen via Fixi)

Met: BuurtGroenBedrijf, gemeente, 't Broek Omhoog

Planning: gebeurt al en wordt voortgezet

Budget beschikbaar? Ja (vanuit de gemeente)

De natuurvriendelijke wijk

De natuurvriendelijke wijk gaat over het versterken van de wijk als leefgebied voor planten en dieren.

Lokale plantjeskwekerij opstarten

't Broek Omhoog en het BuurtGroenBedrijf zijn op zoek naar een plek om zelf lokale, biologische en insectenvriendelijke plantjes te kweken. De plantjes kunnen ingezet worden bij buurtinitiatieven, uitgedeeld worden aan boomspiegeladoptanten tijdens de jaarlijkse groenmarkt, etc. De eerste locatie die onderzocht wordt is de omgeving van de Paleistuin aan de Rietgrachtstraat (zie ook verderop). Een mogelijk alternatief is het terrein van de Blokhut, op het emplacementterrein (toegankelijk via een brug over de Broeksloot).

Initiatiefnemer: BuurtGroenBedrijf (plan uitwerken), 't Broek Omhoog (dagelijkse onderhoud kwekerij)

Met: gemeente (locatie beschikbaar stellen)

Planning: 2021 (onderzoeken) - 2022 (uitvoeren)

Budget beschikbaar? Onbekend

De duurzaam beheerde wijk

De duurzaam beheerde wijk gaat onder andere over voldoende boven- en ondergrondse groeiruimte geven aan bomen. En over de manier waarop gemaaid wordt. Bewoners kunnen ook grond in zelfbeheer nemen.

Wijkbreed

- **Minder maaien**

Op initiatief van bewoners kijkt de gemeente waar er voldoende draagvlak is om minder te maaien.

Zo gaan we vanaf 2022 een lange groenstrook langs de flats aan Le Mairehof minder maaien, evenals delen langs de Johan de Wittlaan.

Initiatiefnemer: bewoners (via melding in Fixi)

Met: gemeente (wijkonderhoud)

Planning: doorlopend

Budget beschikbaar? Niet van toepassing (geen extra budget nodig)

- **Bestaande boomspiegels vergroten**

Als er rond bestaande boomspiegels tegels loszitten, vervangt wijkonderhoud deze waar mogelijk voor groen zodat er een grotere boomspiegel ontstaat. Dit vrolijkt het straatbeeld op en de extra ruimte houdt de boom gezonder. Het Bomenfonds maakt het mogelijk dit soms ook te doen bij boomspiegels waar de bestrating nog goed functioneert, mits dit de levensduur van deze bomen vergroot.

Initiatiefnemer: gemeente (wijkonderhoud)

Planning: doorlopend. Zo worden in najaar 2021 de boomspiegels rond ca. 30 bomen aan de Stadhoudersstraat vergroot.

Budget beschikbaar? Ja (vanuit de gemeente)

- **Hittebestendige speeltuinen door extra bomen/struiken**

'Wij zijn fervent gebruikers van dit speeltuintje. Het kan wel wat meer schaduw gebruiken.'
- bewoner over speeltuintje Van Diemenhof

Bij veel speeltuinen in de wijk zijn geen of weinig schaduwgevendende bomen of struiken. Dit maakt dat het hier op hete dagen niet prettig toeven is voor kleine kinderen en hun (groot)ouders. De gemeente geeft daarom prioriteit aan deze locaties om bomen en/of struiken toe te voegen.

Initiatiefnemer: gemeente

Planning: doorlopend. In najaar 2021 planten we bijvoorbeeld heesters aan langs het hekwerk bij (de zuidwestzijde van) het speeltuintje aan de Van Diemenhof (zie foto), dat specifiek is benoemd door omwonenden als te hete plek. Overige speeltuinen die volgens bewoners kunnen profiteren van vergroening/verkoeling zijn:

- de speeltuin op de hoek van de Stadhoudersstraat en Heemskerckstraat
- de speeltuin aan de Broekstraat
- het speelterrein naast het Transformatorplein (hoek Thomas J. Witteroo- / Ampèrestraat)
- het speeltuintje aan de Buysstraat op Eilandje Urk

Budget beschikbaar? Deels (vanuit de gemeente)

Het speeltuintje aan de Van Diemenhof.

't Broek

- **Vergroening Johan de Wittlaan**

'De Johan de Wittlaan biedt best veel ruimte om het groen boeiender te maken. Hier overheerst visueel het autoverkeer. Op het deel richting Westervoort reed je vroeger door een tunnel van kastanjes. Daar zijn veel bomen gekapt, maar er is nauwelijks iets terug gepland.' - bewoner

Bij bewoners liggen de volgende wensen:

1. Aanplant bomen op stuk tussen rotonde Voetiuslaan en Westervoort;
2. Gras minder maaien en/of bomen of struiken toevoegen, zodat ook het autoverkeer visueel veel minder overheerst.

Initiatiefnemer: gemeente

Planning: 1) in najaar 2021, 2) volgt later (voor zijde Johan de Wittlaan langs de watergang is afstemming Waterschap nodig, voor de andere zijde kan de gemeente zelf kijken of aanplant van struiken hier mogelijk is)

Budget beschikbaar? Deels (voor 1), vanuit de gemeente

Johan de Wittlaan, gezien vanaf het centrum.

Groene border Johan de Wittlaan (entree van de wijk)

'Door een mooie groene border bij het Torentje (Johan de Wittlaan 316) aan te leggen, zou je - nadat je onder het spoor door komt – de wijk een veel leukere entree / aanblik geven. Hier zijn mogelijkheden om een gevarieerde border met inheemse bloemen te realiseren. Hierbij kan een deel (onder de regenpijp) verdiept aangelegd worden om het hemelwater (zichtbaar) te infiltreren.' - bewoner

Initiatiefnemer: nog niemand
Planning: nog geen
Budget beschikbaar? onbekend

De groene gezonde wijk

De groene gezonde wijk gaat over leefbaarheid, klimaat en gezondheid. Zo wil de gemeente dat er voldoende toegankelijk groen is voor alle bewoners in de woon- en werkomgeving, ook bij (zorg)instellingen en scholen.

Wijkbreed Rondje Broek

'Ik mis het erg dat ik geen groen ommetje kan lopen in onze wijk' - bewoonster

Het Sportbedrijf is een wandel- en sportroute aan het ontwikkelen, waar bewoners elkaar kunnen ontmoeten en die verschillende pareltjes in het Broek met elkaar verbindt.

Initiatiefnemer: Sportbedrijf
Met: gemeente, bewoners
Planning: doorlopend
Budget beschikbaar? Deels (vanuit Sportbedrijf)

't Broek

- Overbodige verharding rond wijkcentrum de Symfonie/Aldi verwijderen (entree van de wijk)

'Het is daar echt niet te doen. Je sprint maar om zo snel mogelijk schaduw te vinden. Het is echt nodig dat daar wat gebeurt.' - bewoner

Hier liggen enorme plateaus aan overbodige verharding. Bewoners geven aan dat dit op warme dagen een zeer hete plek is, wat het onprettig maakt om bij de verschillende voorzieningen in dit gebied te komen. Hun wens is dan ook om zo veel mogelijk verharding te verwijderen. En dit daar waar mogelijk te vervangen voor bomen. Daar waar dit niet kan, zoals op de parkeerplaats voor de Aldi, stellen bewoners voor om te kijken naar een ander type verharding, zoals grasbetonstenen.

De gemeente gaat rekening houden met deze wensen bij de aanleg van de snelfietsroute Arnhem-Dieren. Deze route gaat lopen over de Hugo de Grootstraat en een stukje van de Valckenierstraat en de hoek om naar de Stadhoudersstraat. Er zijn afspraken gemaakt met de projectleider om de restruimte vooral niet dicht te tegelen maar te vergroenen. Om kosten te besparen en bewoners eigenaarschap te geven over hun eigen leefomgeving, gaan we kijken of we via een straatfeest o.i.d. bestaande betegelde restruimte gezamenlijk kunnen verwijderen. Daarnaast gaan vrijwilligers van wijkcentrum de Symfonie rond het pand geveltuinen aanleggen. Er zal dus via verschillende acties steeds verder vergroend worden. Hierdoor krijgt dit belangrijke knooppunt in de wijk een meer vriendelijke en groene sfeer.

Initiatiefnemer: gemeente, bewoners
Met: Buurtgroenbedrijf, 't Broek Omhoog
Planning: 2021-2022
Budget beschikbaar? Deels (vanuit project snelfietsroute)

Toegankelijk maken emplacementterrein / talud

'Voor de spoorzone zou natuurlijk fantastisch zijn als dat wat vergroend kon worden, met mogelijkheid er te recreëren: bruggetje bij de Broekstraat en je loopt zo een groene zone in' - bewoner

Het emplacementterrein is een groot fysiek obstakel in de stedenbouwkundige ligging van het Broek. De groenstrook aan de noordkant van dit terrein kan misschien openbaar toegankelijk gemaakt worden zodat bewoners hier kunnen recreëren. Hiervoor moet wel met veel verschillende terreineigenaren worden afgestemd. Dit pad zou dan onderdeel kunnen worden van het hierboven genoemde 'Rondje Broek' en toegankelijk zijn via het aanleggen van een extra brug over de watergang aan de westkant van de sloot.

Al lang is er bij bewoners ook de wens om een shortcut te hebben richting het bedrijventerrein, winkelcentrum 'de Lely' in het bijzonder. Dit is echter momenteel niet mogelijk, omdat het rangeerterrein volop in gebruik is en hier geen doorgang gemaakt kan worden.

Initiatiefnemer: gemeente

Met: overige grondeigenaren zoals Prorail, PEJA, NS en PostNL.

Planning: onbekend

Budget beschikbaar? Onzeker: mogelijk dat elke partij verantwoordelijk wordt voor het inrichten en onderhouden van het groen op zijn terrein; de gemeente zou dan een brug kunnen financieren over de Broeksloot, evenals de struinpaden ernaartoe.

Mogelijke groene route over emplacementterrein.

Broeksloot vergroenen (m.n. ter hoogte van Le Mairehof / Stuyvesanthof)

Bovenstaand zou op papier gecombineerd kunnen worden met een opwaardering van de 'Broeksloot'. Deze sloot loopt langs de Broekstraat, en vormt de blauwe barrière tussen de wijk en het rangeerterrein. De brede oever van de Broeksloot zou flauwer kunnen met veel mooie waterplanten. Dat komt niet alleen de biodiversiteit maar ook het waterbergend vermogen (grotere buffer) van de Broeksloot ten goede en vermindert wateroverlast in de rest van de wijk. Dit biedt ook kansen voor afwatering van de omliggende gebouwen in de Broeksloot, in overleg met het waterschap (de sloot heeft nu al veel aanvoer; bij flinke regen staat de sloot behoorlijk hoger).

Een andere door bewoners geopperde optie, zeker als het niet gaat lukken om het emplacementterrein openbaar toegankelijk te maken, is om een struinpad aan te leggen langs de sloot om zo de groene beweegroute compleet te maken.

Een derde optie is om ter hoogte van de Le Mairehof extra bomen toe te voegen. Langs dit deel van de sloot ontbreekt het namelijk aan schaduw.

Echter, in de praktijk zijn alle drie de opties lastig uitvoerbaar. In de Broekstraat ligt onder de weg een groot riool en in de berm ligt een grote gasleiding. Daarom is dit nu een bijna kale berm; je mag vaak in een strook aan weerszijden van de leiding geen bomen of diepwortelende struiken planten.

Initiatiefnemer: gemeente

Met: Waterschap Rijn en IJssel, bewoners

Planning: onbekend

Budget beschikbaar? Onbekend

Gazon (einde) Broekstraat omvormen tot struiken

'Momenteel ben ik zelf actief bezig om mijn schuurdak te vergroenen en enkele burens gaan hier aan mee doen. De subsidieregeling maakt het nu voor mij reëel hier echt mee aan de slag te gaan en een lang gekoesterde wens te realiseren.' - Bewoonster Broekstraat

Een groep dames gaat een stuk gazon langs in eerste instantie ongeveer 20 woningen (2 huizenblokken) beplanten en onderhouden. En 2 paadjes toevoegen van stenen die eerder uit tuinen zijn gekomen en hier hergebruikt worden. Als voorbeeld voor de andere huizenblokken langs de Broekstraat.

Initiatiefnemer: bewoners

Met: BuurtGroenBedrijf, 't Broek Omhoog, gemeente

Planning: najaar 2021

Budget beschikbaar? Ja

Plein op hoek Rietgrachtstraat/ Broekstraat (entree van de wijk)

Dit plein is voorzien van een tweetal (jonge) bomen. Om het plein wonen relatief veel oudere en kwetsbare bewoners. Deze entree van de wijk verdient een meer kleurig aanzien, bijvoorbeeld middels ophogen van de borders en beplanten met enkele struiken die het afschermen van de drukke doorgaande Westervoortsedijk of wellicht nog enkele bomen (i.c.m. bankjes). Dan legt het ook verbinding met het groen bij de Rijn. Het moet wel multifunctioneel blijven: op het bestrate stuk vond voorheen 'Broek in de Pan' plaats. Het aanloopstuk vanuit de Rietgrachtstraat verdient ook aandacht, bewoners geven aan dat het hier in de zomer erg heet wordt. Hier kan wellicht vergroend worden tegelijk met het rioleringsproject dat hier gaat spelen (naar verwachting 2023).

Initiatiefnemer: gemeente

Met: DrieGastenHuizengroep, BuurtGroenBedrijf, bewoners

Planning: najaar 2021, ter ere van 775 jarig bestaan DrieGastenHuizen

Budget beschikbaar? Ja (gemeente en wellicht bijdrage Driegastehuizen)

Aanzicht op het pleintje vanaf de Rietgrachtstraat.

Jan van Riebeeckplein vergroenen

Dit plein is aan beide ingangen enorm versteend. Aan de Broekstraat-zijde staan 8 kleine boompjes helemaal in de verharding. Deze verharding gaan we verwijderen. Ook aan de Stadhoudersstraat is veel verharding. Deze zijde moet toegankelijk blijven voor hulpdiensten. Met bewoners kunnen we wel de huidige verharding vervangen voor grasbetonstenen, met alleen aan de zijkanten een strook normale verharding.

Initiatiefnemer: gemeente

Met: bewoners

Planning: najaar 2021

Budget beschikbaar? Ja, in ieder geval voor deel aan de Broekstraat

Inkijk op het plein vanaf zijde Broekstraat.

Pleinaanzicht vanaf Stadhoudersstraat.

Bomen in de Tasmanstraat

'Ik zou graag in het kader van klimaatverandering én vergroening meer bomen in de wijk zien. In onze straat zijn bijvoorbeeld ruime stukken stoep waar makkelijk bomen zouden kunnen staan. Nu is er geen enkele boom in de straat, best mistroostig...' - bewoonster

Een bewoonster wil meer bomen in de wijk op ruime stukken stoep. Tussen alle kabels en leidingen door lijkt er ruimte voor enkele kleine bomen. De gemeente gaat onderzoeken of het mogelijk is een aantal kabels en leidingen te verleggen om zo de bomen meer ondergrondse groei ruimte te geven. Dan kunnen er ook grotere bomen geplant worden. Als enkele bewoners het onderhoud op zich willen nemen dan kan de gemeente er bloemenperkjes van maken, als dat niet lukt wordt het een boom in een klein grasperkje.

Initiatiefnemer: gemeente

Met: bewoners (aanleg en onderhoud)

Planning: 2022

Budget beschikbaar? Ja (Bomenfonds)

Vergroenen Willem van Noortstraat / Broekstraat

'We hebben een muur van 15 meter naast een hele brede stoep. Wat ons betreft kan hier een flink stuk groen komen.' - bewoners

Hier gaan we het volgende doen:

1. Geveltuin/plantvak aanleggen langs de 15 meter lange muur bij zijkant huis #38 en de 2 meter brede strook niet-functionele verharding die ervoor ligt (gemeente + bewoners)
2. Boom planten op hoek met Broekstraat (gemeente, mits voldoende ondergrondse ruimte)
3. Groene bergingsdaken aanleggen en dakterrassen vergroenen (bewoners)

Initiatiefnemer: bewoners

Met: bewoners halen de stenen eruit, gemeente (wijkonderhoud) legt groot plantvak aan en plant boom op hoek van de straat. Bewoners gaan het plantvak onderhouden en plaatsen groene daken.

Planning: najaar 2021

Budget beschikbaar? Ja (Wijkonderhoud (#1), Bomenfonds (#2), Subsidie Klimaatadaptatie (#3))

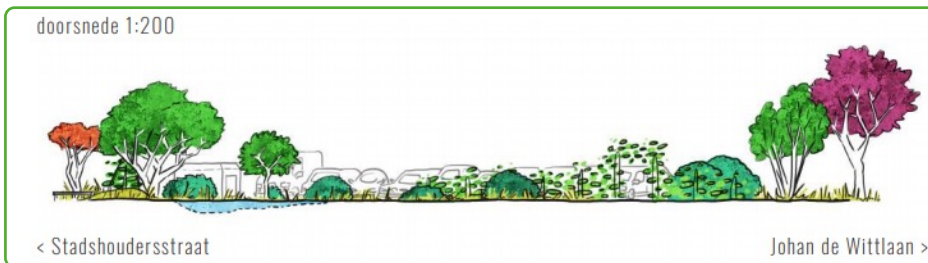
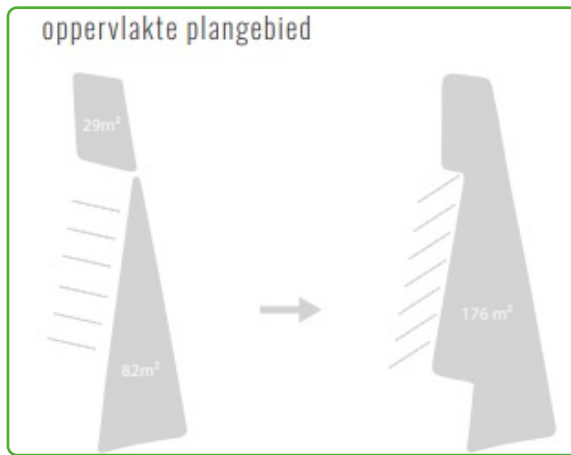
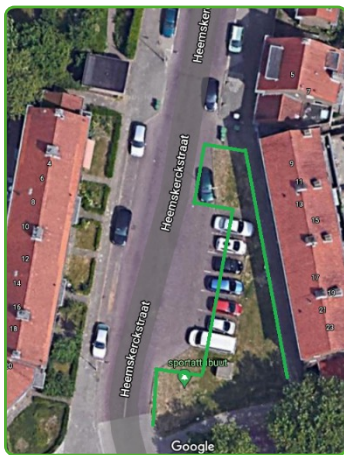

Plan Tuinbroek: omvormen plantvak Heemskerckstraat / Stadhoudersstraat en mogelijke herontwikkeling hele straat

'Ik merkte dat het bij mij in de Heemskerckstraat gevoelsmatig vijf graden warmer is dan verderop. Meer groen en bomen helpen tegen hitte' - bewoner

In de Heemskerckstraat haalden bewoners al eerder één rijtje tegels langs de huizen weg, wat in de zomer een geweldige bloemenzee voortbrengt. Bewoners gaan nu voor een groenplek met biologische en inheemse bloemenmengsels, die bijen en vlinders aantrekken. En bomen die aantrekkelijk zijn voor vogels, zoals de moerbeik en het krentenboompje. Ook komen er paadjes en heuveltjes voor een speels effect, zodat je erdoorheen kunt lopen. En er worden dankzij ondersteuning van Volkshuisvesting meerdere huizen afgekoppeld, waarbij het water via een gootje naar de groenstrook loopt om daar te infiltreren. Dit gaat in goed overleg met de gemeente en wordt als pilot gezien om ook in de rest van de wijk veilig af te koppelen. Volkshuisvesting heeft al aangegeven ook bij andere huurwoningen deze ondersteuning te kunnen bieden.

Er liggen ook al ideeën op de plank bij bewoners voor een herinrichting van de hele straat à la Groen van Prinsterer, want er ligt hier veel overbodige verharding. Het is zaak het huidige bewonersinitiatief en de eventuele grotere herinrichting goed op elkaar af te stemmen.

Plantvak van ongeveer 110m² bestaande uit een monocultuur van gras wordt omgetoverd naar bloenweide met kleine bomen, reliëf, klimplanten, heesters, vaste planten en kruiden.

Initiatiefnemer: bewoners, Groen Broek

Met: gemeente (wijkonderhoud), Volkshuisvesting

Planning: 2021 en verder

Budget beschikbaar? Ja (Subsidieregeling Klimaatadaptatie, wijkbudget). Niet voor de herinrichting.

Nieuwe Kadewijk

De transformatie van het Transformatorplein

Het plein aan de zijde van de Van Oldenbarnveldtstraat beslaat ruim 3000m² en is een plek met hittestress. Bewoners en ondernemers willen het kale, volledig verharde plein vergroenen en biodiverser en klimaatbestendiger maken. De aanpak is daarbij om concrete en haalbare projecten te realiseren en tegelijk een vergroeningsplan te maken voor het gehele plein. Zo hebben ze al compleet nieuwe groene voortuintjes aangelegd. Voor 2021 en 2022 is de planning dat:

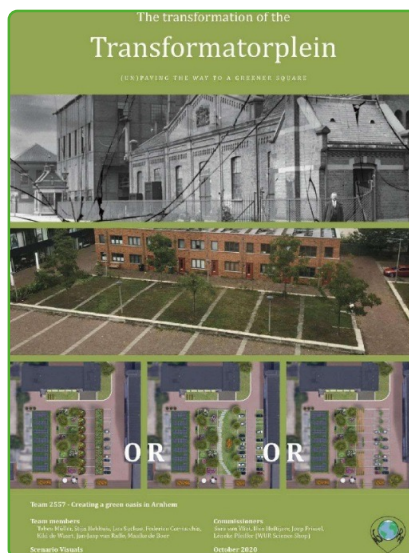
- Er groene daken op schuren worden gerealiseerd n.a.v. advies van studenten van de WUR.
- Een nieuw beplantingsplan plantsoen wordt uitgewerkt en gerealiseerd
- Naar aanleiding van voorstel van studenten Van Hall Larenstein wordt een volgend concreet project opgepakt. Dit kan bijvoorbeeld betekenen dat er bomen kunnen worden toegevoegd. Het plein heeft veel potentie: voldoende ondergrondse groeiruimte waardoor een groot kroonoppervlakte ontstaat, resultaat is een koele en schaduwgevende plek.
- En aan het schetsvoorstel voor het hele plein, van de Van Hall Larenstein studenten, wordt verder gewerkt.

Initiatiefnemer: bewoners verenigd in bewonersinitiatief 'Groen Transformatorplein Arnhem' (GTA)

Met: Aanjager, Volkshuisvesting, gemeente, onderwijsinstellingen

Planning: 2021-2022: van het schetsvoorstel tot een ontwerp en begroting voor een totaal vergroeningsplan komen. In de tussentijd worden kleinere deelprojecten opgepakt en uitgevoerd.

Budget beschikbaar? Deels

Bewoners hebben voortuintjes aangelegd en onderhouden zelf het plantsoen / vergroeningsplan plein.

Grasveld hoek Thomas J. Witteroosstraat / Ampèrestraat klimaatbestendig maken

'Ik zit hier wel eens met mijn dochtertje, maar in de zomer is het hier allezeus warm.' - bewoner

Dit ligt net naast het Transformatorplein. Bewoners willen dit omvormen tot een leuk veldje om naartoe te gaan en elkaar te ontmoeten met bijvoorbeeld een of twee houten toestellen met enkele boomstammen waar kinderen op kunnen klimmen en klauteren (natuurlijk spelen). En schaduwgevende bomen bij de bankjes. Waarbij genoeg ruimte overblijft om te picknicken, frisbeeën of voetballen.

Initiatiefnemer: bewoners

Met: gemeente

Planning: voorbereiding loopt (bewoner is bezig met draagvlak zoeken bij omwonenden)

Budget beschikbaar? Nog niet.

Ampèrestraat: struiken aanplanten

Deze straat is zeer stenig en als auto's hier parkeren schijnen de koplampen vol de huizen in. Dit kan voorkomen worden door een struiklaag aan te brengen.

Initiatiefnemer: bewoners en/of gemeente

Planning: nog geen

Budget beschikbaar? Onbekend

Bij de John Frostbrug

Geveltuin rond stadskantoor

De gemeente gaat een geveltuin aanleggen rond het stadskantoor aan de Eusebiusbuitensingel en Vlijtstraat.

Initiatiefnemer: gemeente

Met: 't Broek Omhoog (onderhoud)

Planning: september 2021

Budget beschikbaar? Ja

Statenkwartier

Groene spoorzone

Naast het gebied rond het emplacementterrein kan ook het oostelijke deel van de spoorzone beter beleefbaar gemaakt worden. Bijvoorbeeld door de route tussen Park Thialf en de groenzone langs spoor en overzijde

Voetiuslaan te verbeteren. Wellicht biedt de

herontwikkeling Graswinkelstraat/

Ulrik Huberstraat hiertoe kansen.

Bij het stuk groene spoorzone langs het Eilandje

Urk (tussen Voetiuslaan en Johan de Wittlaan)

ligt een door gemeente verpacht paardenweitje,

dat de gemeente op termijn deels wil omvormen

tot struinp pad om zo ook dit deel van de route in

te richten.

Initiatiefnemer: gemeente

Met: bewoners, Sportbedrijf

Planning: onbekend

Budget beschikbaar? Onbekend

Leefbaar houden gebied tussen spoor/Graswinkelstraat/Johan de Wittlaan/ De Bosch Kemperstraat

Door afvaldumpingen raken de hier aanwezige waterpartijen sterk vervuild (geldt ook voor de eerder genoemde Broeksloot). Een aantal bewoners uit een flat aan de Voetiuslaan probeert de omgeving leefbaar te houden.

Bijvoorbeeld door zwerfafval op te ruimen rondom en in de oevers van waterpartijen en burens aan te spreken en

betrokken te maken. De kansen om de leefomgeving te vergroenen liggen hier op straat en de impact is groot. Er

zijn in dit deel van de wijk echter weinig initiatieven vanuit bewoners te verwachten. Dit betekent dat gemeente,

waterschap, sociale wijkondernemingen en corporaties hier initiatief moeten tonen.

Initiatiefnemer: gemeente

Met: BuurtGroenBedrijf, 't Broek Omhoog, Volkshuisvesting, Waterschap Rijn en IJssel

Planning: nog uitwerken

Budget beschikbaar? Onbekend

Thorbeckestraat herontwikkeling inclusief ROC

'Er is wel wat groen, maar vooral heel veel grijs. Hoe hoger je woont, hoe warmer het is. De slaapkamers zitten aan de zuidkant en de meeste ramen hebben nog enkelglas. In de zomer is het niet te doen. In de straat achter de Thorbeckestraat parkeren veel bewoners hun auto's. De officiële parkeerplaatsen staan echter vaak leeg, ziet eruit als zonde van de ruimte en plaats voor veel groen.' - bewoner

De Thorbeckestraat is momenteel veel te breed en kan meer groen hebben. Dit is een nadrukkelijke wens van bewoners, die zelf al het goede voorbeeld gaven door wilde bloemen te zaaien en in 2021 als onderdeel van een NLDoetactie plantjes plaatsten. De gemeente ondersteunde deze acties niet financieel, omdat de verwachting was dat we de groene bewonerswensen in één keer mee zouden kunnen nemen bij de herontwikkeling die hier zou plaatsvinden. Daarmee kon de straat tevens een ontbrekende schakel in de koele groene route rond de wijk vormen. Inmiddels is echter bekend dat het riool wordt gerenoveerd zonder het open te breken, waardoor er nog wel vergroeningskansen liggen maar op kleinere schaal. Tevens verlaat eind 2021 het ROC Rijn IJssel College het gebouw aan de Thorbeckestraat, waardoor ook hier vergroend kan worden.

Initiatiefnemer: gemeente met ontwikkelaar

Met: bewoners e.a.

Planning: 2021-2022

Budget beschikbaar? Deels

Groen van Prinstererstraat GROEN

'Doel is uiteindelijk een klimaatbestendige wijk en daar kan onze straat een soort aanjager in zijn' - initiatiefnemer

Op initiatief van de bewoners wordt de huidige brede straat versmald en bestrating vervuild voor groen. Dit komt niet alleen de leefbaarheid ten goede, maar ook de verkeersveiligheid. De belangrijkste winst is echter de natuurlijk opvang van regenwater en de bijdrage aan biodiversiteit en CO2 opslag door de aanplant van bomen, bloemen en struiken. De totstandkoming van deze plannen draagt bovendien bij aan meer saamhorigheid en sociaal contact tussen de straatbewoners. In 2020 is al bijna 200 vierkante meter verharding verwijderd en vervuild voor groen. De bewoners gaven met een kalkspray aan welke tegels eruit konden en haalden deze er zelf uit; de gemeente bracht opsluitbanden en goede grond aan; en de buurt plantte het zelf in. Dit concept dient als voorbeeld voor plannen elders in de wijk.

Fase 2 is het versmallen van de brede straat, waardoor het plantsoen veel groter wordt en er ruimte ontstaat voor een aantal grote bomen. Ontwerp en begroting zijn gereed en wachten op uitvoeringsgeld.

Initiatiefnemer: bewoners

Met: gemeente, AANjager, provincie

Planning: uitvoering in 2022

Budget beschikbaar? Ja, mits de aanvraag bij de provincie wordt goedgekeurd (Challenge Groene Icoonprojecten). Cofinanciering vanuit het gemeentelijke Klimaatfonds, Bomenfonds.

Het parkeerterrein bij de Heinsiushof voorzien van bomen

Initiatiefnemer: gemeente

Met: verder uitwerken met omwonenden, die deze wens hebben ingebracht

Planning: nog geen

Budget beschikbaar? Misschien (Bomenfonds)

Van Verschuierbuurt

Paleistuin en buurttuin aanleggen

Bewoners van kwetsbare wijken hebben behoefte aan toegankelijke buurtvoorzieningen, zogenaamde 'paleizen voor gewone mensen'. 't Broek Omhoog wil het eigen terrein klimaatvriendelijk maken: groene daken, vergroenen en afwateren.

Tegenover hun terrein ligt een braakliggend stuk gemeentegrond vast aan het eigen terrein. 't Broek Omhoog is bezig om met Volkshuisvesting, gemeente en omwonenden dit te ontwikkelen tot stadstuin met eetbaar groen e.d. een kleurrijke oase van groen, bloemen, fruit en groenten met veel ruimte voor zitplaatsen en verschillende (straks schaduwrijke) hoekjes.

Initiatiefnemer: 't Broek Omhoog

Met: omwonenden, Volkshuisvesting, gemeente

Planning: 2021-2022

Budget beschikbaar? Deels

De samenwerkende wijk

De duurzaam beheerde wijk gaat onder andere over voldoende boven- en ondergrondse groeiruimte geven aan bomen. En over de manier waarop gemaaid wordt. Bewoners kunnen ook grond in zelfbeheer nemen.

Wijkbreed

- **Minder maaien**

Op initiatief van bewoners kijkt de gemeente waar er voldoende draagvlak is om minder te maaien.

Zo gaan we vanaf 2022 een lange groenstrook langs de flats aan Le Mairehof minder maaien, evenals delen langs de Johan de Wittlaan.

Initiatiefnemer: bewoners (via melding in Fixi)

Met: gemeente (wijkonderhoud)

Planning: doorlopend

Budget beschikbaar? Niet van toepassing (geen extra budget nodig)

De samenwerkende wijk

De samenwerkende wijk gaat o.a. over (het faciliteren van) bewonersinitiatieven en -participatie.

Wijkbreed

Pilot Woningcorporaties

Uit de gesprekken met bewoners is gebleken dat veel bewoners last hebben van hitte in de woning. Daarnaast is wateroverlast een probleem. Huurders geven aan dat ze voor het nemen van maatregelen de steun van hun corporatie nodig hebben. Eind 2021 gaat Vivare haar huurwoningen in het Statenkwartier renoveren. Vivare heeft al aangegeven te willen kijken in hoeverre ze klimaatadaptieve maatregelen, zoals vergroenen/ ontstenen, mee kunnen nemen. Maar dit kan breder getrokken worden. In het kader van deze Wijkgroenagenda voeren we daarom via een anderhalf jaar durende pilot gesprekken met Vivare, Volkshuisvesting en Portaal om te inventariseren of we dit hitte- en wateroverlastprobleem gezamenlijk aan kunnen pakken. Het idee is dat huurders in het kader van deze aanpak gemakkelijker toestemming en een stukje ondersteuning (financieel, bij aanleg of bij onderhoud) krijgen voor het plaatsen van regentonnen of het aanleggen van groene daken; gevels mogen vergroenen; voorlichting krijgen over wat te doen bij een hittegolf e.d.

Initiatiefnemer: gemeente

Met: Volkshuisvesting, Vivare, Portaal, Platform Arnhem Klimaatbestendig, 't Broek Omhoog, BuurtGroenBedrijf

Planning: 2021-2022

Budget beschikbaar? Deels

Huurders van (boven)woningen in de Van Verschuerbuurt hebben veel last van hitte. Oorzaken zijn o.a. de versteende tuinen en vele schuurtjes met zwarte EPDM-dakbedekking die tussen de huizen van de binnenring en buitenring staan. Deze staan voor een groot deel in de zon en daar komt veel warmte van af. (Foto: bewoner)

Tegelophaalservice

Op 14 juni 2021 vond in het Arnhemse Broek voor het eerst een gratis Tegelophaalservice plaats, waaraan zo'n 20 bewoners meededen. Deze pilot wordt nog geëvalueerd maar zou jaarlijks terug kunnen keren. Hiermee maakt de gemeente het makkelijk voor bewoners om hun tuin te vergroenen.

Initiatiefnemer: gemeente

Met: Platform Arnhem Klimaatbestendig, Prezero (voorheen Suez)

Budget beschikbaar? Deels (gemeente en Suez sponsort de actie deels)

Planning: jaarlijks

Wijkbijeenkomst Wateroverlast

Actieve groene wijkbewoners hebben aangegeven behoefte te hebben aan meer informatie over het watertekort of -teveel in de verschillende delen van de wijk en welke maatregelen ze kunnen nemen om hier wat aan te doen. Er komt op korte termijn een bijeenkomst organiseren o.l.v. een deskundige.

Initiatiefnemer: Platform Arnhem Klimaatbestendig

Met: Gemeente, bewoners, evt. waterschap

Budget beschikbaar? Ja

7. Zelf in actie komen

Ben jij een bewoner of ondernemer in het Arnhemse Broek en wil je zelf in actie komen? Hieronder kun je lezen hoe je dit aanpakt.

Groene initiatieven

Bewoners mogen in principe zelf een geveltuintje aanleggen, een boomspiegel (het stukje grond rondom een boom) onderhouden of een groter project in de openbare ruimte starten, zoals een buurt(moes)tuin. Je moet je initiatief wel even aanmelden. Op www arnhem.nl/groenebuurt zie je hoe je dat doet en waar je op moet letten. Je aanmelding komt via de Fixi website terecht bij de stadsdeelmanager wijkonderhoud. De stadsdeelmanager checkt dan bijvoorbeeld of er nog voldoende verharde ruimte overblijft zodat de stoep toegankelijk blijft. En of op de specifieke locatie wel of geen loodverontreiniging is.² Het kaartje hieronder laat zien in welke delen van het Broek je zonder veel risico kunt onttegenen (de groen omlijnde stukken), en vooral: waar je dat niet moet doen (de rood omlijnde stukken en de bruine/rode/oranje contouren die aangeven waar de ernstige bodemverontreinigingen zitten). Benieuwd wat je kan op jouw locatie? Mail dan met bodem@arnhem.nl.

Loodverontreiniging in het Arnhemse Broek.

Voor grotere initiatieven kun je contact opnemen met de bewonersondersteuner: m.akrouni@rijnstad.nl. Of loop eens binnen met je idee bij 't Broek Omhoog, aan de Rietgrachtstraat.

Subsidiemogelijkheden

Aanjaagfonds

Als je al wel een idee hebt over iets wat je met je medebuurtbewoners op touw wil zetten in je straat, buurt of wijk, maar dit is nog niet zover uitgewerkt dat je het kunt realiseren, kun je ondersteuning aanvragen vanuit het AANjaagfonds. Zie <https://www.arnhemaan.nl/het-aaanjaagfonds>.

Klimaatadaptatie

Voor initiatieven die bijdragen aan minder hitte- en wateroverlast in de wijk kan afhankelijk van de locatie 30 tot 65% subsidie worden aangevraagd via de [Subsidieregeling Klimaatadaptatie](#). Dit geldt bijvoorbeeld voor het aanleggen van gevelgroen en geveltuinen, de aanschaf van regentonnen, groene daken, ontstennen van de tuinen, afkoppelen hemelwater en nog veel meer.

² In sommige delen van het Arnhemse Broek - ook in delen van de woonwijk - zit er teveel lood in de bovenste bodemlaag. Als kleinere kinderen hier vaak in spelen, kan dat schadelijk zijn voor hun ontwikkeling. Het is daarom belangrijk te weten wat je bloot legt als je de tegels weghaalt. Eetbare zaken verbouwen zonder dat de bodem is onderzocht valt niet aan te raden. Maar ook als je kinderen bloemetjes wilt laten planten of op een andere manier 'speelgelegenheid' creëert in het vrij gegraven gebied, moet je oppassen waar je dat doet. Smalle geveltuintjes met (klim)planten mogen wel, want die leveren geen gevaar op.

Eetbare Stad

Voor eetbare initiatieven is subsidie beschikbaar via de [Subsidieregeling Eetbare Stad](#). En scholen kunnen hiervoor ondersteuning krijgen van het Natuurcentrum.

Wijkbudget

Daarnaast beschikt het Wijkplatform 't Arnhemse Broek ook over een jaarlijks wijkbudget. Bewoners en organisaties met een goed idee/initiatief voor de wijk 't Arnhemse Broek kunnen een financiële aanvraag bij het Wijkplatform indienen. De boodschap is: bij een goed idee/initiatief voor de wijk, altijd een aanvraag indienen.

Overig

Benieuwd welke subsidiemogelijkheden er verder nog zijn? Kijk eens op <https://www.arnhemklimaatbestendig.nl/wij-helpen/overzicht-subsidies/>.

Huurdersbelangenvereniging

Voor huurders in het Arnhemse Broek is het belangrijk om te weten dat aandachtspunten of klachten, zoals over een te warme woning, kunnen worden gemeld bij de corporatie via de huurdersbelangenvereniging:

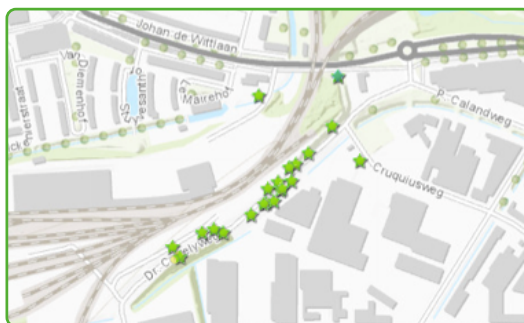
- Huurdersorganisatie Volkshuisvesting Arnhem: <https://hovar.nl/>
- Huurdersorganisatie Portaal (HOP) Arnhem: <http://www.hoparnhem.nl/>
- Vivare: De Brug huurdersbelangenvereniging: www.debrug-arnhem.nl

Bijlage A

(Uit: Hand-out natuurlijke onderdrukking Eikenprocessierups (EPR) voor gemeenten, WUR, 2020)
Dr. C. Lelyweg

- Weg naar een industrieterrein
- 16 jonge eiken aan beide wegkanten.
- Begroeiing weinig divers
- Grijze en versteende omgeving
- Noordkant eigendom van NS
- In 2020 is EPR weggezogen, maar er zijn alsnog nesten te vinden
- **Matig habitat** voor natuurlijke vijanden
- **Matige doorstroom** van mensen

Vogelkastjes: Om daadwerkelijk vogels aan te trekken moet er anders worden gemaaid. Maar, er is potentie. Daarnaast zijn er genoeg plekken waar vogelkastjes kunnen hangen.

Vleermuiskastjes: Er is een geschikte habitat voor vleermuizen te vinden en er zijn genoeg ophangmogelijkheden.

Maaibeleid: Door de beperkte grootte van de berm, is een gefaseerd maaibeleid het meest effectieve maaibeleid om de biodiversiteit te vergroten.

Boom- en struikbeleid: Om de plaagdruk te verkleinen moeten zo veel mogelijk jonge eikenbomen gekapt worden, vooral op het braakliggend terrein. Herplant volgens de 5-10-20 regel.

Het betrekken van omwonenden

Rondom de Dr. C. Lelyweg wonen geen mensen. Wie op het industrieterrein werkt of de winkels bezoekt, ervaart wel overlast van de EPR. Veel van de gebouwen in de omgeving zijn geschikt voor vleermuiskasten, waar zij voor benaderd moeten worden. Omdat de NS het braakliggend terrein beheert en daarmee verantwoordelijk is voor een deel van de eiken, is samenwerking aan te raden.

Bijlage B

Plantengids voor bijen

Met onderstaande planten helpt u speciale bijen. Arnhem Zoemt heeft voor deze bijen een Adoptie-programma opgezet: *Zetten jij, de burens en de mensen verderop onderstaande planten in de tuin of in de wijk, dan maak je samen een groot leefgebied voor de adoptiebijen.*

Meer informatie over de adoptiebijen is te vinden op de site van Arnhem Zoemt (www.arnhemzoemt.nl)

Grote klokjesbij Kleine klokjesbij, Klokjesdikpoot	
	<p data-bbox="617 1476 831 1503">Campanula klokjes</p> <p data-bbox="617 1543 911 1632">Inheemse en gecultiveerde soorten van Campanula zijn geschikt</p> <p data-bbox="1046 1476 1230 1503"><i>Bloemkleur: paars</i></p> <p data-bbox="1046 1543 1278 1570"><i>Bloeitijd: mei-augustus</i></p> <p data-bbox="1046 1610 1305 1693"><i>Standplaats: zonnig, half schaduw. Afhankelijk van soort</i></p>
<p data-bbox="225 1984 443 2011">Resedamaskerbij</p>	

	<p>Reseda familie</p> <p>Wilde reseda (<i>Reseda lutea</i>) Wouw (<i>Reseda luteola</i>) Tuinreseda (<i>Reseda odorata</i>) Witte reseda (<i>Reseda alba</i>)</p>	<p><i>Bloemkleur: geel-wit</i></p> <p><i>Bloeitijd: mei-september</i></p> <p><i>Standplaats: zonnig</i></p>
<p>Lookmaskerbij</p>		
	<p>Allium-soorten</p> <p>Sierui (<i>Allium giganteum</i>), Kogellook (<i>Allium sphaerocephalon</i>) Kraailook (<i>Allium vineale</i>) Moeslook (<i>Allium oleraceum</i>)</p> <p>Allium-soorten</p> <p>Prei (<i>Allium Ampeloprasum</i>), Ui (<i>Allium cepa</i>)</p>	<p><i>Bloemkleur: paars-wit</i></p> <p><i>Bloeitijd: mei-september</i></p> <p><i>Standplaats: zonnig</i></p>
<p>Lathyrusbij</p>		
	<p>Lathyrus-soorten (pronk- of siererwt)</p> <p>Inheemse en gecultiveerde soorten van Lathyrus zijn geschikt. Brede Lathyrus en boslathyrus zijn vaste planten.</p>	<p><i>Bloemkleur: paars-wit-geel</i></p> <p><i>Bloeitijd: juni-juli</i></p> <p><i>Standplaats: zonnig</i></p> <p><i>Klimplant</i></p>
<p>Andoornbij</p>		

Lipbloemigen

Verschillende andoornsoor-
ten (*Stachys*)
Kattenkruid (*Nepeta grandiflo-
ra*)Echte gamander *Teucrium*)
Stinkende ballote (*Ballota
nigra*))

Bloemkleur: paars

Bloeitijd: juni-juli

*Standplaats: zonnig, half
schaduw. Afhankelijk van
soort*

*De Andoornbij nestelt in
vermolmd hout*

Kattenstaardikpoot

Grote kattenstaart
(*Lythrum salicaria*)

Bloemkleur: paars-wit

Bloeitijd: mei-september

Standplaats: zonnig

